

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ В КУРСІ "НАВКОЛИШНІЙ СВІТ" (1-2 КЛАСИ)

В умовах сьогодення перед людством гостро постали екологічні проблеми: забруднення ґрунтів, повітря, водойм токсичними відходами, вимирання десятків видів рослин та тварин, озоніві діри та інші. Головною причиною всіх негараздів природи була і є людина. Не усвідомлюючи свого місця в навколишньому природному середовищі, вона шкодить насамперед собі, своїм нащадкам. У зв'язку з цим постала нагальна проблема – переглянути ставлення людини до навколишнього середовища, гармонізувати взаємовідносини суспільства і природи. Вирішити ці проблеми покликані екологічна освіта і виховання. На наш погляд, розв'язання екологічних проблем - це насамперед зміна свідомості.

Екологічна свідомість - це сукупність уявлень (як індивідуальних, так і групових) про взаємозв'язки в системі "людина - природа" і в самій природі існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею [1].

У формуванні екологічної свідомості відповідальна роль належить початковій школі, яка є однією з перших ланок становлення людини-громадянина. Ось чому сьогодні перед учителями та вихователями стоїть завдання екологічного виховання молоді, а починати слід з наймолодших школярів, враховуючи їхні морально-психологічні особливості. Діти цього віку сприймають на віру все сказане вчителем, його думка є для них більш вагомим, ніж думки друзів-однолітків, батьків, решти дорослих. Вони більш емоційні, ближче до серця сприймають негаразди інших, сильніше співпереживають. Враження дитинства найчастіше закарбовуються в пам'яті назавжди. В.О. Сухомлинський писав: "Якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, їх ніколи не виховаєш... У дитинстві людина повинна пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів" [6].

Для успішного здійснення екологічного виховання молодших школярів необхідно вичленувати екологічний потенціал кожного навчального предмета. Основна ж роль тут належить природознавству, при вивченні якого слід закласти наукову основу природоохоронної діяльності дітей.

Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні пошуку методів, які б забезпечили формування екологічної свідомості в дітей молодшого шкільного віку.

Основні завдання: розробити та експериментально перевірити засоби виховного впливу згідно технології формування екологічної свідомості в дітей молодшого шкільного віку.

Проектом Концепції екологічної освіти в школах України зазначено, що повноцінна екологічна освіта в загальноосвітній школі неможлива без системи відповідних знань. Тому важливого значення набуває організації навчальної діяльності, спрямованої на узагальнення та систематизацію екологічних знань [5].

Важливе пропедевтичне значення в екологічному вихованні має курс "Навколишній світ" для 1-4 класів середніх закладів освіти (автор Пушкарьова Т.О.). Курс "Навколишній світ" реалізує навчальний предмет "Я і Україна" у початковій школі, розроблений відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти (освітня галузь "Людина і світ"), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1717 та Типового навчального плану

початкової школи, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 22.02.2001 р. № 96 [4]. При вивченні даного курсу діти ознайомлюються з навколишнім оточенням, у них формуються елементарні природничі та природоохоронні уявлення й поняття, окремі природоохоронні вміння і навички. Зміст курсу допомагає розкрити взаємозв'язки між неживою та живою природою, природою і людиною тощо. Курс має чітку екологічну спрямованість і вдосконалений у таких напрямках:

- 1) формулювання екологічної культури, уявлень про місце людини в природі як її невід'ємної частини;
- 2) передбачено формування в молодших школярів елементарних науково достовірних екологічних уявлень і понять, розкриття існуючих у природі закономірностей, доступних для дітей молодшого шкільного віку [4].

У програмі наголошується на необхідності виховання в дітей любові та дбайливого ставлення до природи рідного краю (тема "Мій рідний край, моя земля"), здатності милуватися красою навколишньої природи (тема "Світ такий прекрасний"), культурно поводитися на природі: не смітити, дбайливо ставитися до рослин і тварин.

При вивченні таких тем ("Золота царівна осінь", "Зимонька-снігуронька", "Поглянь: весна настала мила") у дітей шестирічного віку закріплюються знання про ознаки пір року, розширюються уявлення про рослини і тварин своєї місцевості, їх значення в житті людини та охорону. Для даних тем розроблені цікаві та доцільні ігрові завдання, пов'язані з виконанням ролей різноманітних об'єктів живої природи. Наприклад: "Зустрілися їжачок з білочкою та почали балакати...", "Восени в лісі відбувалися збори тварин на тему "Хто і як готується до зими"; "Виглянув пролісок з-під снігу, озирнувся й подумав ...", "У новорічну ніч розговорилися шишки на ялинці..." тощо.

Великого значення ми надаємо формуванню в учнів знань про життєві потреби рослин і тварин, пристосування організмів, головні екологічні групи рослин, стосунки тварин у середині виду та між видами, оскільки вони розкривають певні закономірності існування життя і можуть бути основою для формування в них уявлень про боротьбу за існування у природі.

Використання цікавих, яскравих, образних прикладів боротьби за існування, їх правильний методичний виклад сприяє формуванню і правильному розумінню молодшими школярами цього важливого екологічного поняття. Такі питання, як „Боротьба у природі”, „Захисний одяг тварин”, „Одяг за сезоном і статтю” підвищують якість знань про будову світу природи на значно вищій щабель їхнього розвитку. Водночас це сприяє не лише усвідомленню природи як цілісного утвору, а й ствердженню розуміння власної причетності до долі природи, до необхідності збереження її гармонії.

Слід зазначити, що системоутворюючою основою змісту в 1 класі є зв'язок із життям, акцентування уваги на об'єктах природного середовища, в яких перебуває дитина.

Знання другокласників про природу відповідно до вимог програми розширюються й поглиблюються з екологічних питань, оскільки програма складена за принципом концентричності. Це дає змогу вчителю

знову повернутися до теми, що вивчалася раніше, і вже на більш складному матеріалі поглиблювати, розширювати, систематизувати знання учнів.

Так, у II класі здійснюється широке ознайомлення з різноманітністю і красою навколишнього світу через такі його складові: *природа — людина як частина природи - світ, побудований людиною*.

Саме цією формулою слід підвести школярів до усвідомлення загальної закономірності "Усе взаємопов'язане" (один із законів екології Коммонера). Наприклад, під час екскурсії з теми "Природи лагідна краса" (II клас) розкриваємо в доступній дітям формі сутність цієї закономірності таким чином. Учитель пропонує дітям назвати серед довкілля те, що належить до природи; відшукати об'єкти та предмети неживої і живої природи; акцентує, що людина - складова частина живої природи; звертає увагу школярів на залежність життя на Землі від Сонця (іде поєднання з наступною темою "Сонце і небо, земля і вода"). Тут можна використовувати загадки: "В небі я труджуся, знає мене кожен. Я на всіх дивлюся, на мене ж - не можна", "Всі його люблять, всі його чекають, а хто на нього подивиться – кожен скривиться" тощо. Вислухавши відгадки, учитель уточнює, що життя на Землі без Сонця неможливе: якщо перестане світити Сонце, то зелені рослини загинуть, бо вони не можуть жити без тепла і світла; тваринам і людям нічим буде живитись. Усе живе загине від нестерпної холоднечі. Проте цього не станеться, бо Сонце - зірка, яка випромінює у простір силу-силенну тепла і світла.

"Чи лише тепло і світло потрібні живим істотам?" - запитує вчитель і протягом бесіди підводить дітей до висновку про значення для життя організмів води, повітря, ґрунту, рослин, тварин; про вплив діяльності людини. "У природі все взаємопов'язане," - узагальнює вчитель і пропонує виявити серед довкілля такі взаємозв'язки: рослини - ґрунт; комахи – квіти рослин; птахи - комахи; птахи - повітря; людина - рослини і т. ін.

Для кращого усвідомлення цієї закономірності можна провести екологічну гру "Павутинка". На завершення гри вчитель пропонує ситуативні завдання: "Що трапиться, якщо... (менше тепла і світла буде надходити від Сонця, бо його закриють хмари диму; усіх комах знищать за допомогою отрутохімікатів; нерозумні діти повбивають жаб і т. ін.)", підводить дітей до висновку про необхідність підтримання природної рівноваги й небезпеку її порушення внаслідок діяльності людини.

Як підсумок, учитель наголошує, що наявні у природі взаємозв'язки вивчає наука екологія. Учені-екологи основним завданням людства вважають збереження нашої планети Земля й життя на ній, а для цього треба вивчати природу, підтримувати рівновагу в ній.

Робота за загальною закономірністю "Усе взаємопов'язане" продовжується, зокрема під час вивчення умов життя рослин (тема "Серед лісу, серед нив..."), середовищ існування тварин та способів їх живлення (тема "У світі тварин"), природних угруповань та агроценозів (ліс, луки, поле, сад тощо). При цьому варто застосовувати такі методи та методичні прийоми, як екологічне моделювання та прогнозування, екологічні ігри, розв'язування екологічних задач та ін [1].

У програмі чітко виділені вимоги щодо рівня та якості засвоєння навчального матеріалу; ось одне з них - учні повинні знати правила поведінки в природі й елементарні екологічні заборони, дотримання яких повинне стати нормою поведінки. Але постає запи-

тання: чи гарні ці правила, якщо вони носять здебільшого заборонний характер?

Відповідь на це запитання буде складатися з 2 пунктів.

1. Певні екологічні заборони абсолютно необхідні. Сумніватися в цьому – означає, нехай і несвідомо, робити поступ споживацькому ставленню до природи, від якого нічого, окрім лиха, не може бути.

2. Беззаперечно скеровувати ці заборони на дитину не можна. Потрібна цілеспрямована, копійка праця вчителя, зорієнтована на те, щоб зробити правила поведінки у природі свідомими, основаними на особистому переконанні, а головні з правил поступово перетворити на просту й природну звичку, подібну до звички говорити "дякую".

Так, вивчаючи рослини, тварин, діти знайомляться з видами, що потребують охорони (особливо місцевими), умовами їх існування, причинами скорочення чисельності. Дізнаються про Червону книгу й самі складають Червону книгу рідного краю.

Наприклад, учитель повідомляє дітям, що впродовж усієї історії людина спричиняла вплив на природу: спалювала величезні лісові масиви, полювала на тварин - мамонтів, печерних ведмедів, зубрів і т. ін. І тільки з початку XX століття люди зрозуміли, якої шкоди вони заподіяли природі. Зрозуміли, що природу слід охороняти. Для того, щоб припинити винищення рослин і тварин, зберегти їх, у 1948 р. було створено Союз охорони природи, який брав під свій захист рідкісні види рослин і тварин. А згодом англійський зоолог Пітер Скотт запропонував створити Червону книгу.

Червона книга - це список рідкісних видів тварин, рослин, грибів і таких, які перебувають під загрозою зникнення [3].

Молодші школярі мають зрозуміти, що й наша країна дбає про збереження рослин і тварин, тому в нас теж є Червона книга України, куди занесено 923 види (майже 1000 рослин, тварин, грибів та інших рідкісних організмів).

Учні повинні усвідомити необхідність охорони природи, а також те, до яких наслідків може призвести нераціональна та бездумна діяльність людини. Учні можуть намалювати уявну картину бажаного майбутнього й подумати над запитаннями: "Як необхідно поводитися з природою, щоб зберегти її? Чи все ми для цього робимо?"

Для формування правильних уявлень про дбайливе ставлення до ґрунтів, річок, озер, лісів, повітря слід доступно ознайомити школярів зі змістом законів України "Про охорону навколишнього середовища" (1991), "Про природозапівитний фонд України" (1992), "Про тваринний світ" (1993) [2].

Дбайливе ставлення до природи формується лише в тому разі, коли дитина покращує навколишнє середовище своєю посильною працею. І тому червоною ниткою у змісті програми "Навколишній світ" проходить залучення дітей до праці. Школярі у процесі трудової діяльності доповнюють і поглиблюють набуті знання, у них виробляються практичні вміння й навички, необхідні для правильного використання та примноження природних багатств, формуються якості творця, а не споживача і руйнівника.

Роботи пропонуємо проводити як у кабінеті, так і в куточку живої природи та безпосередньо у природі.

У кабінеті передбачається робота з розвитку у школярів умінь і навичок описувати та визначати тварин і рослин, які мешкають у різних середовищах, порівнювати екологічні явища.

У куточку живої природи програмою передбачається розвиток умінь і навичок догляду за рослинами і тваринами відповідно до потреб організмів у певних умовах життя (світло, тепло, вода); проведення дослідів та спостережень за живими організмами для визначення їхньої реакції на зміни умов життя.

Безпосередньо у природі рекомендуються заняття, які сприяють розвитку в молодших школярів практичних екологічних умінь з упорядкування прилеглих територій, приваблювання птахів до садків та парків. Експерсії в природу допомагають розвитку та закріпленню екологічних умінь і навичок з визначення й опису природних об'єктів, паспортизації рослин і тварин, які потребують охорони.

Не секрет, що найбільше задоволення приносить школярам творча праця, якою насичена програма. Майже в кожній темі є подібні завдання з елементами дослідництва. Приміром, під час підгодівлі птахів спостерігати:

- годівнички яких конструкцій найбільше додаються пернатим;
- чи впливає місце їх розташування на частоту відвідування птахами;
- яким кормам віддають перевагу ті чи інші пернаті?

Програмний матеріал "Навколишнього світу" знайомить дітей з природою своєї місцевості, тим самим реалізується краєзнавчий принцип навчання. Відповідно до цього принципу, вихідним матеріалом

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук Г. Виховання екологічної свідомості // Початкова школа. – 1999. – № 10. – С. 17-19.
2. Коренева І. Правові аспекти екологічного виховання // Початкова школа. – 1999. – № 10. – С. 19-21.
3. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 438 с.
4. Пушкарьова Т.О. Програма інтегрованого курсу

при формуванні природничих уявлень і понять повинен бути місцевий матеріал. Добір матеріалу про свою місцевість ведеться за таким планом: 1) географічне розташування своєї області, міста (села); 2) форми поверхні суходолу своєї місцевості; 3) дані про особливості пір року; 4) корисні копалини; 5) рослинний і тваринний світ; 6) поширені виробництва рідного краю; 7) гострі екологічні проблеми (два-три приклади). Учні по-новому відкривають для себе рідний край з його селами, містами, людьми та їхніми традиціями.

За такої побудови курсу ми маємо можливість спочатку на конкретному краєзнавчому, а потім і на глобальному планетарному рівні створити пропедевтичну основу формування в учнів сучасної наукової картини світу, розвитку уявлень про його взаємозв'язки і цілісність [4].

Отже, екологічна складова курсу "Навколишній світ" характеризується комплексним підходом. Комплексність екологічного виховання проявляється в тому, що воно досягається внаслідок поєднання морального, трудового, естетичного і патріотичного виховання, а це, у свою чергу, сприяє всебічному розвитку особистості.

Спираючись на матеріал, представлений вище, автор продовжує дослідницьку й методичну роботу, спрямовану на виявлення виховних технологій формування екологічної свідомості у школярів 3–4 класів початкової школи.

су "Навколишній світ". 1-4 класи. – Суми, 2000. – 40 с.

5. Проект концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні // Інформаційний збірник Міністерства освіти Укр. – № 14, липень 1995. – С. 4.

6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5 тт. – К., 1977. – Т.3. – С. 60–61.

Подано до редакції 23.12.05

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется экологическая направленность всего программного материала в I и II классах в рамках курса "Окружающий мир". Обоснована актуальность формирования экологического сознания у младших школьников для решения экологических

проблем. Доказано, что изучение растительного и животного мира во взаимосвязи с окружающей средой обеспечивает экологический подход к природоведческому материалу, что соответствует возрастающему значению экологии как науки.

SUMMARY

The article analyzes ecological direction of all program material in the 1st and 2nd forms in the framework of the "Surrounding World" course. The author specifies actuality of forming ecological consciousness of junior school children for solving ecolog-

ical problems. It was proved that studying vegetable and animal world in correlation with environment provides the ecological approach to nature study material, which corresponds to growing meaning of ecology as a science.